

Streszczenie

Przedmiotem rozprawy doktorskiej jest instytucja postępowania w niezbędnym zakresie.

Jest to bardzo ważny instrument walki z przestępczością, pozwalający na niezwłoczną reakcję i przeprowadzenie koniecznych czynności procesowych mających na celu zabezpieczenie śladów i dowodów przestępstwa. Niezwłocznie po otrzymaniu zawiadomienia o przestępstwie, organ powołany do prowadzenia postępowania przygotowawczego jest zobowiązany wydać postanowienie o wszczęciu bądź o odmowie wszczęcia śledztwa (*arg. ex art. 305 § 1 k.p.k.*). Nie zawsze jednak natychmiastowe wydanie postanowienia o formalnym wszczęciu śledztwa lub dochodzenia jest możliwe. Stąd też Kodeks postępowania karnego stanowi, że jeszcze przed wydaniem postanowienia o wszczęciu śledztwa lub dochodzenia prokurator albo Policja może w każdej sprawie, w granicach koniecznych dla zabezpieczenia śladów i dowodów przestępstwa przed ich utratą, zniekształceniem lub zniszczeniem, w przypadkach niecierpiących zwłoki, przeprowadzić w niezbędnym zakresie czynności procesowe, a zwłaszcza dokonać oględzin, w razie potrzeby z udziałem biegłego, przeszukania lub czynności wymienionych w art. 74 § 2 pkt 1 k.p.k. w stosunku do osoby podejrzanej, a także przedsięwziąć wobec niej inne niezbędne czynności, nie wyłączając pobrania krwi i wydzielin organizmu (*arg. ex art. 308 § 1 in principio k.p.k.*). Po dokonaniu tych czynności, w sprawach, w których prowadzenie śledztwa przez prokuratora jest obowiązkowe, prowadzący postępowanie przekazuje sprawę prokuratorowi (*arg. ex art. 308 § 1 in fine k.p.k.*). Przeprowadzenie czynności wymienionych w wyżej cytowanym przepisie, w razie wystąpienia przesłanek w nim wskazanych, stanowi faktyczne wszczęcie postępowania przygotowawczego, które w istocie rzeczy jest postępowaniem w niezbędnym zakresie.

Instytucja uregulowana w art. 308 § 1 k.p.k. spełnia ważną rolę w procesie karnym, mimo to, jednak nie została dotychczas monograficznie opracowana. Występują opracowania, które mają jedynie charakter przyczynkarski, lecz nie przedstawiają jej jako całości. Powyższe względy zadecydowały więc o podjęciu problematyki postępowania w niezbędnym zakresie w celu jej kompleksowego omówienia.

Przedmiotowa rozprawa składa się z wstępu, ośmiu rozdziałów oraz wniosków końcowych. W początkowej części rozprawy, ze względu na funkcjonowanie wielu nazw dotyczących

czynności określonych w art. 308 k.p.k., (np. dochodzenie w niezbędnym zakresie, dochodzenie wstępne, czynności niecierpiące zwłoki) omówiono i szczegółowo wyjaśniono nazwę „postępowanie w niezbędnym zakresie”. Przedstawienie i scharakteryzowanie pojawiających się, w kontekście omawiania instytucji postępowania w niezbędnym zakresie, takich pojęć, jak: czynności niecierpiące zwłoki, czynności procesowe w niezbędnym zakresie, dochodzenie zabezpieczające, czynności zabezpieczające ślady i dowody czy też czynności niepowtarzalne, miało na celu uporządkowanie przeglądu piśmiennictwa w tym zakresie i doprowadziło jednoznacznie do stwierdzenia, iż instytucja uregulowana w art. 308 k.p.k. stanowi postępowanie w niezbędnym zakresie i w takim znaczeniu będzie używana w toku dalszych rozważań. W trakcie tych rozważań wysnuto jednoznaczny wniosek, iż właściwym jest używanie wyrażenia „postępowanie w niezbędnym zakresie”, albowiem wszystkie inne określenia terminologiczne, choć poprawne, „nie oddają całej złożoności tej instytucji”. Bowiem czynności te przeprowadzane są w konkretnym celu, dzięki czemu spełniają określoną funkcję, zaś zakres ich został określony przedmiotowo, podmiotowo i temporalnie. Określone są ramy czasowe działalności procesowej uprawnionych organów, uczestnicy, a także zakres ich uprawnień i obowiązków. Stąd też można mówić o uregulowaniu w art. 308 k.p.k. postępowania w niezbędnym zakresie jako etapu postępowania przygotowawczego. W dalszej części omówiona została istota oraz cel postępowania w niezbędnym zakresie, zaprezentowano także miejsce postępowania w niezbędnym zakresie w modelu postępowania przygotowawczego.

Kolejno w rozdziale trzecim, który ma charakter prawoporównawczy, została zastosowana metoda formalno-dogmatyczna (tekstowa) i zaprezentowano w nim postępowanie w niezbędnym zakresie w wybranych obcych ustawodawstwach karnoprosesowych. Analizie zostały poddane treści przepisów postępowania w niezbędnym zakresie występującego w obcych, przykładowo wybranych, ustawodawstwach: niemieckim, hiszpańskim, francuskim i włoskim.

W rozprawie odniesiono się również do początków – pierwowzorów postępowania w niezbędnym zakresie uregulowanych w Kodeksach postępowania przygotowawczego z 1928r. i 1969r. Zaprezentowano ewolucję postępowania w niezbędnym zakresie w procesie karnym, aż do aktualnie obowiązujących przepisów. Szczególną uwagę zwrócono i wnikliwie omówiono warunki dopuszczalności postępowania w niezbędnym zakresie, a więc przesłanki postępowania w niezbędnym zakresie – zarówno przesłanki ogólne, jak i szczególne.

Kolejno omówiono przebiegu postępowania w niezbędnym zakresie, a więc czynności

procesowe przeprowadzane w jego toku, takie jak: oględziny miejsca, osoby, rzeczy, zwłok, przeszukanie, zatrzymanie, czynności podejmowane wobec osoby podejrzanej (m.in. okazanie, konfrontację), czy też najdalej idącą z czynności możliwych do wykonania w ramach postępowania w niezbędnym zakresie, czyli przesłuchanie osoby podejrzanej o popełnienie przestępstwa w charakterze podejrzanego przed wydaniem postanowienia o przedstawieniu zarzutów. Ponadto omówiono sposób dokumentowania czynności procesowych w postępowaniu w niezbędnym zakresie, a także jego zakres temporalny. Przedstawiono również zagadnienie udziału stron w postępowaniu w niezbędnym zakresie.

Odrębny rozdział zawiera rozważania dotyczące organów uprawnionych do przeprowadzenia postępowania w niezbędnym zakresie. Koncentruje się na wskazaniu oraz charakterystyce tych organów, a także zakresie ich uprawnień do wykonania czynności w postępowaniu w niezbędnym zakresie. Bowiernie zgodnie z treścią art. 308 k.p.k. prokurator lub Policja mogą w każdej sprawie przeprowadzić w niezbędnym zakresie czynności procesowe. Zaś według art. 312 pkt 1 k.p.k. uprawnienia Policji przysługują także: organom Straży Granicznej, Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Służby Celnej, Centralnego Biura Antykorupcyjnego, w zakresie ich właściwości, a także innym organom przewidzianym w przepisach szczególnych (art. 312 pkt 2 k.p.k. - Straż Łowiecka, Straż Leśna czy Inspekcja Ochrony Środowiska). Ponadto w sprawach, w których finansowy organ postępowania przygotowawczego jest uprawniony do prowadzenia takiego postępowania, a następnie do wniesienia i popierania aktu oskarżenia przed sądem, przez słowo „prokurator” w art. 308 §1 k.p.k. rozumie się także „finansowy organ postępowania przygotowawczego” (art.122 §1 pkt 1 k.k.s.).

Ostatni rozdział dotyczy formom zakończenia postępowania w niezbędnym zakresie. Wymienione są i omówione możliwe sposoby zakończenia postępowania w niezbędnym zakresie, a więc sytuacje, kiedy czynności w postępowaniu w niezbędnym zakresie wykonano (faktycznie wszczęto postępowanie przygotowawcze) i w zależności od oceny materiałów zgromadzonych w ramach postępowania w niezbędnym zakresie należy podjąć decyzję o:

- wszczęciu dochodzenia,
- przekazaniu materiałów zgromadzonych w toku postępowania w niezbędnym zakresie z wnioskiem o wszczęcie śledztwa,
- umorzeniu postępowania, jeśli istnieją negatywne przesłanki procesowe stanowiące

podstawę umorzenia postępowania w niezbędnym zakresie wymienione w art. 17 §1 k.p.k., (np. brak znamion przestępstwa, brak dostatecznych danych uzasadniających popełnienie czynu zabronionego, niepodleganie karze, przedawnienie karalności, śmierć podejrzanego),

- umorzeniu dochodzenia z powodu niewykrycia sprawcy, a więc umorzenie sprawy i wpisanie sprawy do rejestru przestępstw,
- przekazanie dochodzenia innym organom.

Wykluczona jest odmowa wszczęcia postępowania przygotowawczego, gdyż ono zostało faktycznie wszczęte na podstawie art. 308 k.p.k.

Pracę kończą wnioski wynikające z przeprowadzonych rozważań. Wśród najważniejszych należy wymienić:

1. Postępowanie w niezbędnym zakresie spełnia bardzo ważną rolę w procesie karnym, ponieważ:

- stanowi etap postępowania przygotowawczego, w toku którego realizuje się część postępowania przygotowawczego, a tym samym spełniają się jego cele określone w art. 297 § 1 k.p.k.,
- czynności wykonane w postępowaniu w niezbędnym zakresie na podstawie art. 308 k.p.k. mają walor czynności procesowych, pełną moc dowodową, utrwaloną za pomocą protokołów zatem dowody utrwalone podczas postępowania w niezbędnym zakresie, mogą być wykorzystane na rozprawie głównej i stanowić podstawę ustalenia stanu faktycznego w sprawie,
- ze względu na fakt, iż postępowanie w niezbędnym zakresie stanowi część procesu karnego, występują w nim strony procesowe, które mają prawo uczestniczyć w poszczególnych czynnościach tego postępowania, inicjować to postępowanie poprzez składanie wniosków dowodowych oraz zaskarżać decyzje procesowe. Oczywiście uprawnienia stron są ograniczone w stosunku do tych, które posiadają strony w postępowaniu wszczętym na podstawie formalnej decyzji o wszczęciu śledztwa lub dochodzenia.

2. Postępowanie w niezbędnym zakresie ma zastosowanie w sytuacjach, kiedy wymagane jest natychmiastowe działanie ze strony organów ścigania, gdyż występują warunki do wszczęcia postępowania przygotowawczego, jednak z uwagi na ryzyko utraty, zniekształcenia lub zniszczenia śladów lub dowodów przestępstwa należy niezwłocznie podjąć czynności procesowe, nie czekając na formalne wydanie postanowienia o wszczęciu postępowania przygotowawczego. Opóźnienie w powzięciu czynności procesowych wiązałoby się z powstaniem zwłoki, co mogłoby skutkować nieodwracalnymi negatywnymi skutkami dla zebranych śladów i dowodów przestępstwa, a w

rezultacie spowodowałyby, że proces karny nie byłby w stanie osiągnąć swojego celu, a mianowicie wydania rozstrzygnięcia o jego przedmiocie.

3. Czynności dowodowe realizowane w trybie art. 308 k.p.k. mogą być podjęte w każdej sprawie o przestępstwo ścigane z urzędu, nawet jeśli organ nie jest właściwym miejscowo lub rzeczowo do prowadzenia tego postępowania przygotowawczego. Cechą charakterystyczną omawianej instytucji jest to, iż może ona być stosowana w każdym postępowaniu o przestępstwo, zatem zarówno w śledztwie, jak i dochodzeniu. Postępowanie w niezbędnym zakresie nie jest zdeterminowane rodzajem przestępstwa, którego dotyczy zawiadomienie, może zatem być prowadzone o czyn, gdzie w przypadku wszczęcia postępowania przygotowawczego prowadzone będzie śledztwo czy też dochodzenie. Ustawa szeroko ujmuje zakres przedmiotowy spraw, w których ma zastosowanie art. 308 k.p.k. W postępowaniu w niezbędnym zakresie mamy do czynienia z zatarciem podmiotowym i przedmiotowym kryteriów odróżnienia śledztwa i dochodzenia, jednakże takie odstępstwa od zasady łagodzi krótki okres na wykonanie czynności niecierpiących zwłoki oraz obowiązek niezwłocznego przekazania sprawy prokuratorowi po dokonaniu tych czynności (tam, gdzie prowadzenie śledztwa jest obowiązkowe).

4. Dokonanie określonych czynności jeszcze przed wszczęciem postępowania jest dopuszczalne wtedy gdy:

- zachodzi uzasadnione podejrzenie popełnienia przestępstwa,
- jest to konieczne dla zabezpieczenia śladów i dowodów przestępstwa przed ich utratą, zniekształceniem lub zniszczeniem,
- istnieje obiektywna obawa ich utraty, zniekształcenia, jeżeli nie zostaną niezwłocznie podjęte stosowne czynności,
- zachodzi wypadek niecierpiący zwłoki.

Dopuszczalność realizacji czynności w ramach postępowania w niezbędnym zakresie jest ograniczona wyłącznie do wypadków niecierpiących zwłoki, a więc sytuacji, w których tylko podjęcie natychmiastowych działań pozwoli zabezpieczyć ślady i dowody przestępstwa przed ich utratą, zniekształceniem lub zniszczeniem. Ponadto muszą zaistnieć dane uzasadniające podejrzenie, że popełniono przestępstwo, i nieznaną są organowi ścigania żadne przesłanki negatywne postępowania karnego. Zakres i rodzaj dopuszczalnych czynności wynika z okoliczności konkretnego przypadku. Zaś wykraczanie poza zakres czynności koniecznych do zabezpieczenia dowodowego jest nadużyciem. Wobec powyższego niedopuszczalne jest podjęcie

i prowadzenie czynności dowodowych, gdy nie występuje „wypadek niecierpiący zwłoki” i gdy czynności te nie polegają na konieczności zabezpieczenia śladów przestępstwa przed ich utratą, zniekształceniem lub zniszczeniem.

5. Konieczne jest, aby nie zachodziły przeszkody prawne w ściganiu, z wyjątkiem sytuacji wskazanych w art. 17 § 2 k.p.k., tj. gdy do chwili otrzymania wniosku lub zezwolenia władzy, od których ustawa uzależnia ściganie, organy procesowe dokonują tylko czynności niecierpiących zwłoki w celu zabezpieczenia śladów i dowodów, a także czynności zmierzających do wyjaśnienia, czy wniosek będzie złożony lub zezwolenie zostanie uzyskane przez oskarżyciela. Tak więc opisane powyżej czynności mogą być podejmowane mimo braku wniosku o ściganie. W piśmiennictwie wskazuje się, że czynności takie mogą być podejmowane w sytuacji, gdy organ ścigania nie ma możliwości uzyskania od osoby uprawnionej oświadczenia, czy taki wniosek składa, czy nie, a jednocześnie występuje konieczność zabezpieczenia śladów i dowodów przed ich utratą, zniekształceniem lub zniszczeniem w sytuacji niecierpiącej zwłoki.

6. Należy zaznaczyć, że przeprowadzenie czynności dowodowych w granicach przedmiotowych postępowania w niezbędnym zakresie legitymizuje działania organów ścigania jako przeprowadzone zgodnie z przepisami prawa, a także w granicach procesu karnego. Bowiem czynności w postępowaniu w niezbędnym zakresie są prowadzone przed formalnym wszczęciem postępowania przygotowawczego – co stanowi wyjątek od zasady tj., że czynności dowodowe przeprowadza się w procesie karnym. Stąd też działanie w granicach przedmiotowych postępowania w niezbędnym zakresie zapewnia organom ścigania, że przeprowadzone czynności dowodowe są zgodne z prawem.

7. Zadaniem postępowania w niezbędnym zakresie jest wykonanie koniecznych czynności, mających na celu zabezpieczenie śladów i dowodów, niezbędnych do podjęcia prawidłowej decyzji procesowej zmierzającej do wyjaśnienia okoliczności zaistniałego zdarzenia, a także wykrycie jego sprawcy. Zatem postępowanie w niezbędnym zakresie ma zapewnić prawidłową realizację celu postępowania karnego tj. wykrycie sprawcy przestępstwa i pociągnięcie go do odpowiedzialności karnej. Ma ono zastosowanie w sytuacjach, kiedy wymagane jest natychmiastowe działanie ze strony organów ścigania, występują warunki do wszczęcia postępowania przygotowawczego, jednak z uwagi na ryzyko utraty, zniekształcenia lub zniszczenia śladów lub dowodów przestępstwa należy niezwłocznie podjąć czynności procesowe, nie czekając na oficjalne wydanie postanowienia o wszczęciu postępowania. Czynności przeprowadzane w tym trybie mają walor „tymczasowości”.

8. Podstawy do faktycznego wszczęcia procesu są identyczne jak podstawy formalnego wszczęcia postępowania. Różnica polega na tym, iż obok momentu natury faktycznej (uzasadniającego podjęcie czynności procesowych) pojawia się czynnik obiektywny, który obliguje organ ścigania do natychmiastowego działania (podjęcia konkretnych czynności procesowych bez zważania, że nie poprzedził tego formalny akt). Faktyczne wszczęcie postępowania w przypadku wystąpienia przesłanek wymienionych w art. 308 k.p.k. jest obowiązkiem, a nie prawem organu ścigania.

9. Na gruncie art. 308 k.p.k. można wyraźnie wyodrębnić faktyczne wszczęcie postępowania, jak i faktyczne wszczęcie ścigania. Przy czym faktyczne wszczęcie ścigania oznacza wszystkie czynności procesowe skierowane przeciwko określonej osobie. W § 2 art. 308 k.p.k. określono warunki przeprowadzenia czynności określonych § 1, a więc –w wypadkach niecierpiących zwłoki, tj. gdy mogłoby to spowodować zatarcie śladów lub dowodów przestępstwa, można w toku czynności wymienionych w § 1 przesłuchać osobę podejrzaną o popełnienie przestępstwa w charakterze podejrzanego przed wydaniem postanowienia o przedstawieniu zarzutów, w sytuacji gdy zachodzą warunki do sporządzenia takiego postanowienia.

10. Czynności dowodowe podejmowane w postępowaniu w niezbędnym zakresie są faktycznie odzwierciedleniem pierwszej reakcji organów procesowych ścigania w sytuacji powzięcia uzasadnionego podejrzenia popełnienia przestępstwa.

11. Przepis art. 308 k.p.k. ma charakter szczególny, a więc nie podlega wykładni rozszerzającej, wobec tego przy jego zastosowaniu niezbędne jest ściśle przestrzeganie określonych nim wymagań i ograniczeń.